

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

ЧИТАТЕЛСКИ АПАТИИ.
НАДМОГВАНИЯ. ДЕЙВИД МИЧЪЛ И *ОБЛАКЪТ АТЛАС*

Чавдар Парушев
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

READERS' APATHY.
DAVID MITCHELL AND CLOUD ATLAS

Chavdar Parushev
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. The following paper takes a closer look at the narrative strategies at play in *Cloud Atlas* by David Mitchel. The analysis aims to identify ways in which particular deficits in contemporary reading are overcome. Deficits caused by overabundance and easy access (to and beyond the point of saturation) of literary texts. Contemporary reading in which multiple traditional and digital media compete for attention of a limited supply. Situation which breeds apathy as readers' coping mechanism inside and outside the literary field. The paper suggests the term 'apathetic reader' in opposition to the Stanley Fish' informed reader in attempt to describe this particular tendency in the shifting attitude of the contemporary Bulgarian reader.

Key words: the apathetic reader, David Mitchell, reading practices

Нека извършим кратък мисловен експеримент – да вземем предложения от Стенли Фиш в *Literature in the Reader* теоретичен конструкт – информирания читател, и да опитаме да си представим каква работа би следвало да свърши такъв читател, ако се опитва да бъде добре информиран по отношение на издадената литература на български език през 2014 година.

По данни на Националния статистически институт през 2014 година са издадени 2607 заглавия в категорията „Художествена литература за възрастни“. От тях 2320 книги и 287 брошури (Статистически справочник 2016: 83), Броят на изиграните театрални представления е 14700 (Статистически справочник 2016: 85). Радиопредаванията в категория „Изкуство и култура“ пък възлизат на 13380 (Статистически справочник 2016: 91). Излъчените телевизионни програми в категория „Изкуство, хуманитарни и естествени науки“ са

19441 (Статистически справочник 2016: 92). Излъчванията на игрални филми на малкия екран са 110586 (Статистически справочник 2016: 92), докато делът на кинопрожекциите е почти три пъти по-голям 282202 (Статистически справочник 2016: 85). Броят на създадените през 2014 български филми (в т. ч. и телевизионни) е 114 (Статистически справочник 2016: 85).

За да бъде информиран, хипотетичният ни читател би следвало да чете не по-малко от шест книги на ден и поне по една брошура. Също така той следва да посещава поне едно театрално представление (премиерните постановки на сезон са около 350). Добре информираният ни читател би следвало да преглежда рубриките на 11 вестника и списания, посветени на художествената литература. Ако приемем, че добрата информираност включва и случващото се в съседни на литературата полета, идеалният читател би следвало да следи някаква част от ежедневните 36 радио- и 53 телевизионни предавания, включващи рубрика за литература и култура. Статистика за дигиталните медии на български език в Интернет с фокус литература НСИ не предоставя. Нека обобщим – шест книги, една брошура, едно театрално представление, единадесет вестника и списания, тридесет и шест радиопредавания, петдесет и три телевизионни, неизвестен брой дигитални медии ежедневно. Задачата изглежда да е по силите единствено на теоретично конструиран идеален читател, какъвто е този на Стенли Фиш. Какъв е реалният читател в България?

Според представително изследване на читателските практики в България през 2014 година четирийсет и един процента от респондентите четат книги (Кьосев и колектив 2015: 15), приблизително толкова – четирийсет и два процента, четат поне няколко пъти седмично (Кьосев и колектив 2015: 9) като четенето заема не повече от десет процента от свободното време (Кьосев и колектив 2015: 9). Приблизително две трети от респондентите (шестдесет и пет процента) посочват, че са прочели пет и не повече от пет книги през последната година. Процентът на читателите, прочели до петнайсет или повече и трийсет или повече книги е значително по-малък – четиринайсет цяло и шест процента от общо четящите (Кьосев и колектив 2015: 22). На фона на тези данни по статистика на Националния статистически институт общият брой първи издания на книги в България през 2014 година е 6000.

Очертава се следният извод: само за ден българските издатели издават повече книги, отколкото средностатистическият читател в България чете за една година. Към това трябва да добавим голямо количество вестници и списания, радио и телевизионни предавания, посветени на литература, и неизвестен брой дигитални медии. Доколкото литературните издания превишават с няколко порядъка както количеството прочетени издания, така и времето, отделяно за четене, ситуацията трябва да бъде определена като ситуация на пренаситеност, в която много голям брой издания се борят за ограничен ресурс от внимание посредством množащ се брой традиционни и дигитални медийни канали.

Смятам, че така описаната ситуация налага промяна в начина, по който мислим самия читател. Информираният читател на Стенли Фиш, освен аналитичен инструмент, е и възплъщение на определена културна норма – читателят такъв, какъвто очакваме да бъде. По презумпция той е любопитен и гледа на литературата с пиетет. Той притежава езикова, семантична и литературна компетентност и още *прави всичко по силите си, за да бъде информиран* (Фиш 1970: 145). Ситуацията на пренаситеност, а също и практическата невъзможност на тази културна норма да бъде отговорено, създават условия за и съдействат за формирането на контранорма, формиране на читател от друг тип (редом с хора, които просто не четат). Смятам, че този втори тип читател може да бъде описан и мислен в контрапункт на информирания като апатичен¹.

Предлагам понятието *апатичен читател* като идеална абстракция. Абстракция, която генерализира набор от читателски навици и стратегии, генерализация на определена нагласа и подход към четенето на литературни произведения (а и не само). Апатичният читател е преди всичко опит да се мисли определена тенденция, която ситуацията на информационна пренаситеност способства, формира и насърчава, а именно тенденция на апатия. Апатията (схващана като безчувственост и безразличие) е мислена преди всичко като адаптивна реакция спрямо посочената информационна пренаситеност. Ако потопени в ситуацията на литературно свръхизобилие, любопитните и добре информирани читатели биха били обречени да се удавят в морето от текстове и метатекстове, то апатичните читатели се адаптират чрез безразличие и незаинтересованост, адаптират се, като остават на повърхността, като отказват да се задълбочат.

Апатичният читател, доколкото е читател, чете диагонално, търси начини и прилага стратегии, които максимално редуцират обема от информация, с който се бори. Читателят от този тип проявява склонност към резюмиращи обобщения, които заместват пълния текст и необходимостта от боравене с него. Този тип читател е прагматичен, измерва стойността на четенето според резултата от него. Апатичният читател очаква ясно дефинирана и лесно конвертируема стойност, която да обезпечи непосредствено усилието по прочита.

В едно свое изследване Никола Георгиев определя най-мъчния въпрос в литературознанието като въпроса „Е, и какво от това?“ и по тази причина препоръчва този въпрос да се задава по-често. Следва ли нещо от направеното предложение да мислим съвременния читател по-скоро като дебелокож, отколкото като информиран или любопитен? Нека опитам да отговоря.

През 2012 година като едно от 2727-те издания с художествена литература е отпечатан българският превод на *Облакът Атлас* на Дейвид Мичъл.

¹ В есета си от *The Prospects Before Us*, Джон Дос Пасос определя апатията като естествена реакция на всеки жив организъм подложен на въздействие твърде силно или твърде сложно, за да се справи с него другояче, собственото ми мислене на апатичния читател се опирам на това определение.

Преводът е направен покрай премиерата на филмовата адаптация на романа – книгата е написана осем години по-рано. Тъкмо покрай въпросната премиера дължим и преводното заглавие *Облакът Атлас* вместо *Атлас на облаците*².

Британецът Дейвид Мичъл е пример за автор, който успява да се реализира сред широки и разнообразни публики. Повечето от романите му попадат в селекцията за „Букър“ в годините на публикуването си и утвърждават Мичъл като сериозен романист. В същото време романите му привличат също толкова успешно широките публики, четат се и се обсъждат в блогове, форуми и онлайн платформи, биват избирани от студенти за курсови работи и магистърски тези, превеждат се в Европа, Азия, Южна Америка. Към книгите му се проявява достатъчно широк интерес, за да привлекат вниманието и на холивудски режисьори и продуценти като Том Тиквер и Лили и Лана Уашовски, които екранизират *Облакът Атлас*. *Ghostwritten* (1999), *number9dream* (2001), *Облакът Атлас* (2004), *The Bone Clocks* (2014), *Слейд Хаус* (2015) показват експериментаторската страна на Мичъл, подчертаната му склонност към полифонично сплитане на множество стилове, почерци и жанрове. Последният му публикуван роман *Слейд Хаус* (2015), започва като страшна история, която Мичъл пише и публикува под формата на Туитър съобщения в навечерието на Все светии. Впоследствие експериментът прераства в Туитър роман. Най-новият роман на Мичъл *From Me Flows What You Call Time* заедно със *Scribler Moon* на Маргарет Атууд е част от арт инсталацията „Бъдеща библиотека“ на Кейти Патерсън. Според замисъла романът следва да бъде публикуван едва през 2114 година. Редом с експериментатора Мичъл полубиографичният *Black Swan Green* (2006) и историческият роман *Хилядите есени на Якоб де Зут* (2010) показват и един добре вписващ се в литературните традиции Мичъл.

Облакът Атлас на свой ред привлича вниманието на критиката със своя преходен характер, романът показва както постмодерни черти, така и черти на преодоляване на постмодерното писане (Бевил 2015, Личева 2014, Мезеи 2011, Скоен 2010). Той е постмодерен в своята колажна полифоничност, в монтажната си техника, в сюжетната дисперсия, в подчертания си отказ от наративно единство (Скоен 2010: 45). От друга страна, романът след постмодернизма е привидян като космополитен, като натоварен със задачата да прекрочва континенти и епохи, да утвърждава наднационален етос (Мезеи 2011: 12-13). От него се очаква да се опира на наднационална референциална рамка (Скоен 2010: 43) и да предлага поглед към взаимопроникванията между домашно и глобално от пълнотата и равнището на ежедневния жизнен опит (Скоен 2010: 46).

Облакът Атлас е композиран като матрьошка от шест разполовени и въткнати една в друга истории (Пенчев 2013: непагиниран). Мореплавателски дневник на млад американски нотариус от 1850 година. Серия белгийски

² Във всичките си издания заглавието на романа в оригинал гласи *Cloud Atlas*.

писма от разхайтен и талантлив млад композитор до негов приятел и любовник от 1931 г. Криминален роман от 1970-те за журналистка, изобличаваща корпорация, строяща дефектна ядрена централа в Калифорния. Кинолента от наши дни за незначителен застаряващ издател, вдворен в старчески дом в английската провинция. Холограма със съдебните самопризнания на Сонми-451, фабричен клонинг от футуристична консуматорска дистопия на Кореяския полуостров. Разказ край огъня на стар пастир сред шепа оцелели хаваитяни в далечното бъдеще след глобална екологична катастрофа.

Всяка от тези шест истории мимикрира определен жанр, дискурс и време – мореплавателски дневник, епистоларен роман, криминален роман, кинокомедия, научнофантастична дистопия и постапокалиптичен разказ. Всеки следващ наратив чете, коментира и се усъмнява в достоверността на предходния – буквално и преносно. Музикантът Робърт Фробишър чете двете половини от дневника на нотариуса Адам Юинг. Журналистката Луиза Рей чете писмата на Фробишър. Издателят Тимъти Кавендиш чете и редактира криминалния роман на Луиза Рей. Клонингът Сонми-451 гледа лентата с перипетиите на Кавендиш. Пастирът Закри гледа холограмата със съдебните самопризнания на Сонми-451... Две от историите са поместени в миналото, две са представени като повече или по-малко съвременни и две от тях отправят към едно възможно бъдеще. Първият наратив започва в архипелага Чатъм, а шестият завършва на Хаваите, описвайки почти пълен кръг около земното кълбо.

Ходът е винаги двоен, всяка от историите (с изключение на последната) е разказана само до половината, преди да бъде прекъсната от следващата, за да бъде завършена след това в обратен ред. Мичъл залага на *наративна ненадеждност* (Бевил 2015: 4), всяка от историите е представена едновременно като действителна и като разказ с ненадежден източник, като разказ в разказа.

Нека се върнем към апатичния читател. Защо той би чел *Облакът Атлас* на Мичъл? Би ли последвало нещо от това?

Със своята постмодерна полифония *Облакът Атлас* създава определено внушение, внушение, че романът предлага представителна извадка от сюжети, почерци и гласове, доминирали романистиката през XIX и XX век. Внушение, че предлага в концентрирана форма нещо много по-обхватно. В допълнение на това предлага динамично темпо, множество обрати, множество сюжети, множество преходи от време и локации. С други думи: това внушение удовлетворява очакването за „икономия“ на четенето на апатичния читател.

Композицията на *Облакът Атлас*, от друга страна, умело препъва всеки опит за диагонален тип прочит. Пет от шестте истории се прекъсват една друга. Шестата история, „ядката“ на романа, разказана без прекъсване, дава тласък и отваря пътя за развързката на всяка от шестте истории и е поместена в средата на романа, тъкмо средата, която различните типове диагонален прочит биха опитали да прескочат. Диагоналният прочит би изтървал и деликатно поднесените вътретекстови връзки, които обединяват шестте истории в един роман.

При все цялото експериментаторство и скачането от епоха в епоха и от жанр в жанр (а вероятно и благодарение на тях) романът позволява четене на един дъх, държи плътно вниманието. Всяка от историите притежава собствена интрига, изградена по модел, типичен за масовата литература – протагонист, който бързо печели симпатиите и провокира към идентификация, бива изправен пред привидно неразрешим конфликт само за да му намери решение в поредица перипетии. Този добре изпитан модел на емоционален катарзис, теоретизиран още в Аристотеловата *Поетика* носи непосредствена емоционална gratification в отплата на направеното усилие по прочит.

Облакът Атлас отговаря достатъчно добре на очакванията и вкусовете на съвременни читател, но прави и нещо повече – в своята ненатраплива амалгама на стилове, почерци, гъвори [...] неочаквано може да събуди интереса [му] и към четива, към които съвременният читател по презумпция не посяга (Личева 2014: 408). Мичъл въвлеча апатичния читател в една скрита образователна програма по култивиране на вкус към литературните източници, от които романът черпи щедро и към които в крайна сметка отправя. Романът прави от ницшеанския мотив за вечното завръщане, обединяващ шестте истории, мистерия, загадка, която да поддържа интригата на четене, но в същото време не спира да напомня и да провокира читателя към критичност благодарение на своята преднамерена наративна ненадеждност. Романът преследва своята скрита образователна програма, без да изпуска юздите на вниманието, и докато предлага на апатичния читател удоволствието от добре написаната история, всъщност не една, а цели шест такива.

Можем ли да отидем по-далеч, отвъд частния случай, отвъд строго теоретичния конструкт? Каква стратегия за преодоляване на реалните читателски апатии можем да извлечем от идеализацията апатичен читател и анализа на наративните стратегии на *Облакът Атлас*? Залогът на предложеното в настоящия доклад е опит за поглед от рефлексивна дистанция към тревожните питання какво се случва с реалните читатели и четенето днес. Кой са дефицитите на актуалната читателска ситуация и какво можем да направим за тях. Ситуацията на свръхизобилие до степен на пренасищане от достъпна литература, ситуация на конкуренция между голям брой традиционни и дигитални медии, активно борещи се за внимание. Ситуация, чиято пренаситеност формира апатия. *Облакът Атлас* показва един от пътищата за преодоляване на тази апатия. Път, който минава не непременно през литературни шедеъри и литературни канони, но през gateway литература, през произведения, които привикват и приучават към четене на други по-сериозни произведения. Gateway литература, която борави с тропите и механизмите както на масовата култура, така и на сериозната литература, Gateway литература, която хвърля мост там, където иначе би зеела трудно преодолима пропаст, за да култивира вкус към това, което отива отвъд нея.

Библиография

- Бевил 2015:** Beville, Maria. Getting Past the 'Post-': History and Time in the Fiction of David Mitchell. – In: *(Dis)placements* [online], No 1. year 6, 12/20015. pp. 1-17. Accessed 09.14.2017. <www.sic-journal.org/generatepdf.ashx?aid=353>.
- Йео 1974:** Yeo, Stéphen. On the Uses of 'Apathy'. – In: *Jstor Digital Library* [online] *European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie / Europäisches Archiv für Soziologie* Vol. 15, No. 2, Citoyens armés, prétoiriens désarmés (1974), pp. 279-311. Accessed 13-04-2017. <<http://www.jstor.org/stable/23998532>>.
- Кьосев и колектив 2015:** Кьосев, Александър и колектив. Читателски практики в България. – В: Асоциация българска книга [онлайн], 2015. 50 с. Достъпно 15.04.2017. <www.abk.bg/attachments/download/420>
- Личева 2014:** Личева, Амелия. Езици на паметта в „Облакът Атлас“ на Дейвид Мичъл. – В: Езици на паметта в литературния текст. Доклади от годишната конференция на факултет „Славянски филологии“, СУ „Св. Климент Охридски“, 2013 [онлайн]. ИК Фабер, 2014. с. 406-4012. Достъпно 13.04.2017. <<http://www.bultreebank.org/petya/SU-Sbornik.pdf>>
- Мезей 2011:** Mezey, Jason Howard. „A Multitude of Drops“: Recursion and Globalization in David Mitchell's Cloud Atlas. – In: *Jstor Digital Library* [online] *Modern Language Studies*, Vol. 40, No. 2 (WINTER 2011), pp. 10-37. Accessed: 23-03-2017. <<http://www.jstor.org/stable/23339629>>
- Пенчев 2013:** Пенчев, Бойко. Разкъсана облачност. – В *Kanumal Light* [онлайн], 13 януари 2013. Достъпно 15.04.2017. <http://www.capital.bg/light/revju/knigi/2013/01/30/1993674_razkusana_oblachnost/>.
- Скоен 2010:** Schoene, Berthold. „Tour du Monde“: David Mitchell's „Ghostwritten“ and the Cosmopolitan Imagination. – In: *Jstor Digital Library* [online] *College Literature*, Vol. 37, No. 4 (Fall 2010), pp. 42-60. Accessed: 23-03-2017. <<http://www.jstor.org/stable/27917764>>
- Статистически справочник 2016:** Данчева, А. и колектив. Статистически справочник 2016. София: Национален статистически институт [онлайн], 2016. 308 с. ISSN 1313-9428. Достъпно 12.03.2017. <<http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/publications/StatBook2016.pdf>>
- Фиш 1970:** Fish, Stanley. Literature in the Reader: Affective Stylistics. – In: *Jstor Digital Library* [online] *New Literary History*, Vol. 2, No. 1, A Symposium on Literary History (Autumn, 1970), pp. 123-162. Accessed: 13-04-2017. <<http://www.jstor.org/stable/468593>>

